

ДИСКУРС ЯК КОМПЛЕКСНИЙ ФЕНОМЕН У МОВОЗНАВСТВІ

DISCOURSE AS A COMPLEX PHENOMENON IN LINGUISTICS

С. Мойсеєнко

*Викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1, здобувач
кафедри теорії та практики перекладу англійської мови,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

Abstract. The conference paper summarizes various approaches to discourse as a complex phenomenon in linguistics, singles out the following basic values for its determination, including formal, functional and situational interpretations. Each approach, of course, promotes the comprehensive analysis, description and understanding of sociolinguistic phenomenon of discourse, which is increasingly obtaining interdisciplinary status and becomes the object of new theoretical directions and scientific disciplines - theory of discourse, discourse analysis, discursive linguistics.

У сучасному мовознавстві все більшого поширення набувають дослідження, в яких використовується могутній арсенал суміжних наук. На сучасному етапі розвитку лінгвістики існує велика кількість підходів як до аналізу дискурсу, так і до виділення різних його типів. Однак між усіма різноманітними точками зору є дещо спільне – усі вони розглядають людську поведінку як мовленнєву діяльність [2: 288]. Сучасна гуманітарна наука значно поповнилася публікаціями, присвяченими теорії дискурсу та вивченню його окремих аспектів. При цьому дослідники обирають різні підходи – історичний, філософський, логічний, психологічний, соціологічний, когнітивний, семіотичний, культурологічний, лінгвістичний, іноді поєднуючи деякі з них. Це дає підстави говорити про виникнення самостійного напрямку досліджень – теорії дискурсу, який є комплексною, гетерогенною дисципліною, що склалася

на перетині лінгвістики, соціології знання, когнітивної антропології та сучасних критичних досліджень культури [1: 11].

Підсумовуючи різні підходи до розуміння дискурсу за доцільне вбачаємо, вслід за М.Л. Макаровим, виокремити наступні основні координати щодо визначення цього комплексного феномену, зокрема, формальну, функціональну і ситуативну інтерпретацію [10: 68 – 75].

Формальний підхід передбачає розуміння дискурсу як утворення вищого за рівень речення. Мова йде про надфразову єдність, складне синтаксичне ціле, що актуалізується як абзац або послідовність реплік у діалозі, на перший план тут виходить система конекторів, що забезпечує цілісність цього утворення.

Саме в межах цієї інтерпретації термін “дискурс” був вперше використаний у назві статті “Discourse Analysis” З. Харріса, який таким чином назвав “метод аналізу зв’язаної мови”, призначений для розширення об’єкта дескриптивної лінгвістики за межі однієї пропозиції [12: 1 – 30]. У трактуванні автора об’єктом дискурс-аналізу постає послідовність висловлювань, відрізок тексту, за об’ємом більший ніж речення.

В.А. Звєгінцев визначає дискурс як сукупність “двох або декількох речень, що знаходяться один з одним у змістовому зв’язку” [13: 170]. Незважаючи на помітний коректив внесений критерієм змістової зв’язності, загальна тенденція розуміння феномена все ж зберігається.

Функціональна інтерпретація в найширшому розумінні – це розуміння дискурсу як використання мови, тобто мовлення у всіх його різновидах – дискурс це не тільки сам мовленнєвий твір, що розглядається у всій повноті свого вираження (вербального і невербального, паралінгвістичного), але і діяльність, у процесі якої мислекомунікативний продукт власне народжується. [14: 113]. Функціональне у своїй основі розуміння дискурсу як мислекомунікації зумовлює його онтологічну двоїстість: він звернений до комунікації, соціальної взаємодії, та одночасно – до когніції, свідомості людини. Таке розуміння дискурсу прослідковується у визначенні Т. Мілевської, яка пропонує розуміти дискурс як сукупність мовленнєво-розумових дій

комунікантів, пов'язану з пізнанням, осмисленням і презентацією світу мовцем і осмисленням, реконструкцією мовної картини світу продуцента реципієнтом [18].

Дискурс як тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, внутрішню, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників спілкування, являє собою синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психологічних та ін.) чинників, залежних від тематики спілкування, і має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів [3: 30] . Таке розуміння дискурсу можна назвати “Дискурсом 1” (Д1).

При всій різноманітності визначень терміну дискурс у сучасних лінгвістичних дослідженнях більшість учених акцентують увагу на ситуації спілкування (в широкому розумінні) як необхідній умові появи і оформлення вербального і/або невербального дискурсу.

Ситуативна інтерпретація дискурсу передбачає урахування соціального, психологічно й культурно значущих умов і обставин спілкування, тобто є полем прагмалінгвістичного дослідження, яке дедалі більше враховує когнітивні та психолінгвістичні моделі дискурсу. Перевага такого підходу полягає в тому, що дискурс не обмежується рамками власне тексту, а включає також соціальний контекст комунікації, що характеризує її учасників, процеси продукування та сприйняття мови з урахуванням фонових знань. Ю.Н. Караулов і В.В. Петров визначають дискурс як “як складне комунікативне явище, що включає, окрім тексту, ще й екстралінгвістичні чинники (знання про світ, думки, установки, цілі адресата), необхідні для розуміння тексту” [20: 8]

Згідно Н.Д. Арутюновій, дискурс – “текст, занурений у життя” з усіма відповідними “формами життя” [1: 137]. У такому розумінні дискурс існує перш за все і головним чином у текстах, за котрими встає особлива граматики, лексикон, семантика, правила слововживання і синтаксису, – в кінцевому підсумку – особливий світ. Кожен дискурс – це один із можливих світів, що

виникає в ході комунікативної взаємодії, зосереджуючи увагу на визначній ролі ментальних структур (концептів, когнітивних схем, конструктів, фреймів, сценаріїв тощо) як фіксованих форм ментального досвіду [7: 44 - 45]. Таке розуміння дискурсу як “мови в мові”, “тексту в тексті”, соціально зорієнтованого мовлення можна назвати “Дискурсом 2” (Д2).

Орієнтуючись на загальну тенденцію сучасної лінгвістики осмислення дискурсу як найважливішої категорії комунікації, її процес і результат, стає зрозумілим, що Д2 певним чином і під певним кутом зору (комунікативним) співвідноситься з Д1 як початковий етап динамізації об’єкта дослідження і його етап наступний, у котрому синтезована окрім соціальних чинників, доміантних у Д2, низка інших складових (когнітивних, психологічних, конситуативних тощо). Саме Д1 можна вважати найважливішою категорією спілкування, яка інтегрує мовні, мисленнєві й інтерактивні чинники.

На неможливість адекватного аналізу дискурсу поза широким ситуативним контекстом його використання, наголошує і Б.М. Гаспаров: “Будь-який акт використання мови ... вбирає в себе і відображає в собі унікальний збіг обставин, за яких і для яких він був створений” [22: 10]. До цих автор, зокрема, відносить 1) комунікативні наміри автора, 2) взаємостосунки автора й адресата, 3) загальні ідеологічні характеристики і стилістичний клімат епохи в цілому і того конкретного середовища та конкретних особливостей, яким повідомлення було прямо або побічно адресованим, 4) безліч асоціацій пов’язаних з попереднім досвідом, що так чи інакше потрапили в орбіту даної мовної дії тощо” [22: 10].

Незважаючи на різноманітність підходів до аналізу дискурсу, всі вони розглядають людську поведінку як мовленнєву діяльність та наголошують на контекстуалізації семантики з огляду на дискурсотвірну роль соціокультурних елементів. Учасники дискурсу, обираючи певні мовні засоби, керуються власними інтенціями, стратегіями їх реалізації, особливостями соціокультурного контексту, а також враховують специфічні властивості певного типу дискурсу.

Кожен із підходів, безперечно, сприяє всебічному аналізу, опису і осмисленню соціолінгвістичного феномена дискурсу, який все більше набуває міждисциплінарного статусу і стає об'єктом новітніх теоретичних напрямків та наукових дисциплін – теорії дискурсу, дискурс-аналізу, дискурсивної лінгвістики.

Проникнення дискурс-аналізу в лінгвістику сприяло підвищенню її статусу в ієрархії наукових дисциплін. Результатом дискурсивного етапу досліджень став той факт, що вивчення дискурсу як поєднання вербального та невербального у комунікації призвело до більш тісної взаємодії лінгвістики з багатьма антропоорієнтованими дисциплінами, сприяло проникненню лінгвістичної інформації в інші галузі знань [4: 11]. Дискурс-аналіз як метод, принцип, самостійна дисципліна, відкрита для інших галузей знань, увібрав у себе загальну спрямованість дослідження на багатогранне, комплексне вивчення такого складного багатомірного феномена, як дискурс.

Література

1. Борботько В.Г. Элементы теории дискурса. – Грозный, 1989. – 81 с.
2. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / Під заг.ред. Шевченко І.С.: Монографія. – Харків: Константа. – 2005. – 356 с.
3. Звегинцев В.А. Предложение и его соотношение к языку и речи. – М.: МГУ, 1976. – 307с.
4. Ільченко О.М. Етикет англомовного наукового дискурсу: Монографія. – К.: ІВЦ "Політехніка", 2002. – 288 с.
5. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С.136 – 137.
6. Бацевич Ф. Термінологія комунікативної лінгвістики: аспекти дискурсивного підходу// Вісник Нац. ун-ту «Львів. політ.», №453, 2002. – С. 30 – 34.
7. Бенвенист Э. Общая лингвистика: Пер. с англ./ - М.: Прогресс, 1975. 446с.